

54

PRACE OSW

OSW

SOJUSZ OŁTARZA Z TRONEM ROSYJSKI KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY A WŁADZA W ROSJI

Katarzyna Chawryło

PRACE OSW

NUMER 54
WARSZAWA
GRUDZIEŃ 2015

SOJUSZ OŁTARZA Z TRONEM ROSYJSKI KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY A WŁADZA W ROSJI

Katarzyna Chawryło

OSW |

CENTRE FOR EASTERN STUDIES

OŚRODEK STUDIÓW WSCHODNICH im. **Marka Karpia**

© Copyright by Ośrodek Studiów Wschodnich
im. Marka Karpia / Centre for Eastern Studies

REDAKCJA MERYTORYCZNA

Adam Eberhardt, Marek Menkiszak

REDAKCJA

Anna Łabuszewska

WSPÓŁPRACA

Halina Kowalczyk, Katarzyna Kazimierska

OPRACOWANIE GRAFICZNE

PARA-BUCH

ILUSTRACJA NA OKŁADCE

Agencja Shutterstock

SKŁAD

GroupMedia

WYDAWCA

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia

Centre for Eastern Studies

ul. Koszykowa 6a, Warszawa

Tel. + 48 /22/ 525 80 00

Fax: + 48 /22/ 525 80 40

osw.waw.pl

ISBN 978-83-62936-76-2

Spis treści

TEZY /5

WSTĘP /7

I. POZYCJA SPOŁECZNA PRAWOSŁAWIA I ROSYJSKIEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO W ROSJI /10

1. Stosunek Rosjan do religii prawosławnej /10

2. Stosunek Rosjan do RKP /14

3. Krytyka RKP /15

II. ROSYJSKI KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY JAKO INSTYTUCJA /18

1. Władze RKP – charakterystyka i poglądy /18

2. Reforma strukturalno-kadrowa – w kierunku centralizacji /23

III. ROSYJSKI KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY A WŁADZA PAŃSTWOWA /26

1. Prawosławie i RKP w polityce władz /26

2. RKP jako beneficjent relacji z Kremlm /32

3. RKP jako zakładnik relacji z Kremlm /37

IV. WYZWANIA DLA ROSYJSKIEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO /41

TEZY

1. Zdecydowana większość Rosjan deklaruje, że jest wyznania prawosławnego. Jak jednak wynika z analizy zachowań społecznych, religia ta nie ma znaczącego wpływu na ich życie – gros obywateli rosyjskich nie zna dogmatów religijnych, nie angażuje się w obrzędy cerkiewne oraz swobodnie podchodzi do przestrzegania chrześcijańskich zasad moralnych. Przywiązanie do prawosławia dla większości Rosjan ma charakter deklaracyjny i pasywny, zazwyczaj nie wiąże się z podejmowaniem jakichkolwiek działań. Z drugiej strony prawosławie oraz Rosyjski Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego, który jest największą wspólnotą wyznaniową w Rosji, odgrywają istotną rolę w **procesie samoidentyfikacji kulturowej i państwowej narodu rosyjskiego**. Rosyjski Kościół Prawosławny (RKP) jako instytucja społeczno-polityczna z wielowiekową historią, podkreślająca ciągłość rosyjskiej państwowości dysponuje dużym kapitałem symbolicznym i cieszy się autorytetem społecznym w Rosji, co jest wykorzystywane do celów politycznych.
2. Wzrost obecności RKP w życiu publicznym w ostatnich latach jest w dużej mierze efektem polityki rosyjskich władz, którą zintensyfikowano po powrocie Władimira Putina na urząd prezydenta w 2012 roku. Dla wzmocnienia reżimu politycznego Kreml zaczął wówczas szeroko odwoływać się do ideologii konserwatywnej oraz promować tradycyjne wartości moralno-obyczajowe, za których strażniczkę uważa się Cerkiew. Pociągnęło to za sobą zacieśnienie stosunków pomiędzy władzą państwową i RKP oraz skutkowało większym zaangażowaniem hierarchów i struktur RKP w kwestie dotyczące polityki wewnętrznej i zagranicznej.
3. Relacje pomiędzy RKP a władzą państwową w Rosji nawiązują do bizantyjskiego modelu „sojuszu ołtarza i tronu”. Współpraca gwarantuje obu stronom wymierne korzyści: RKP zawdzięcza jej uprzywilejowaną pozycję wobec innych Kościołów działających w Rosji, ułatwiony dostęp do różnych grup społecznych i źródeł finansowania, co pozwoliło mu zwiększyć potencjał infrastrukturalny i materialny; Kreml natomiast zyskał cennego partnera ideologicznego. Współpraca z władzami, które z nieufnością odnoszą się do niezależnych inicjatyw społecznych, nakłada jednak na RKP znaczne ograniczenia i przynosi pewne straty wizerunkowe. Cerkwi nie udaje się bowiem zrealizować części swoich postulatów (np. nie wprowadzono powszechnej katechizacji prawosławnej w szkołach) oraz prowadzić własnej polityki w różnych sferach, jeśli jej cel koliduje z polityką Kremla (np.

polityki historycznej jednoznacznie potępiającej reżim sowiecki). Ponadto podporządkowanie Kremlowi ściąga na RKP krytykę ze strony części wiernych **w Rosji**, przede wszystkim identyfikujących się dotychczas z RKP środowisk inteligencji chrześcijańskiej, oraz naraża go na straty wizerunkowe **poza granicami kraju**, zwłaszcza na Ukrainie, którą ten Kościół zalicza do obszaru międzynarodowego, gdzie chciałby dominować.

4. Ze względu na bliskie stosunki z władzą państwową, umacniane sukcesywnie od lat 90., pole autonomii Kościoła prawosławnego w Rosji obecnie się zawęża. W rezultacie w optyce społecznej RKP jest uznawany za element systemu władzy politycznej, a nie neutralną instytucję religijną. W dłuższej perspektywie postępująca integracja hierarchów RKP z przedstawicielami establishmentu politycznego naraża Cerkiew na ryzyka związane z potencjalną destabilizacją systemu władzy w Rosji. Zagrożenia te w ostatnim czasie są potęgowane przez problemy gospodarcze i narastające napięcia społeczne spowodowane pogorszeniem sytuacji społeczno-politycznej.

WSTĘP

W okresie sowieckim władze państwowe poddawały społeczeństwo przymusowej ateizacji i metodycznie wykorzeniały kulturę prawosławną z życia społecznego. Działalność organizacji religijnych była ograniczana i podporządkowywana celom politycznym państwa, ich struktury podlegały infiltracji ze strony tajnych służb. Rosyjski Kościół Prawosławny¹ – największa organizacja religijna – poddawany był brutalnym represjom. W ciągu kilku dekad znaczną część infrastruktury kościelnej zniszczono bądź znacjonalizowano, a na skutek prześladowań, w tym fizycznej likwidacji duchownych i wiernych, liczba ludności deklarującej otwarcie wyznanie prawosławne drastycznie spadła. W rezultacie pozycja społeczna RKP została zmarginalizowana, co dodatkowo przyczyniło się do rozluźnienia norm obyczajowych w społeczeństwie. Przełom w polityce władz ZSRR przyniosła dopiero zainicjowana przez ostatniego przywódcę Związku Radzieckiego Michaiła Gorbaczowa w 1985 roku polityka pierestrojki, która sprawiła, że życie religijne w RKP stopniowo zaczęło się odradzać. W 1988 roku ponownie zwołano Sobór Lokalny RKP, kanonizowano nowych świętych oraz zorganizowano uroczyste obchody milenium chrztu Rusi.

Po upadku ZSRR społeczeństwo stanęło w obliczu kryzysu tożsamości, którego powodem było po pierwsze wyjałowienie duchowe wywołane indoktrynacją ateistyczną prowadzoną przez państwo, po drugie kryzys ideologiczny będący skutkiem dyskredytacji komunizmu. W nowych realiach politycznych Cerkiew jako długowieczna instytucja religijna i społeczna, która mimo brutalnych represji zdołała przetrwać okres sowiecki, zachowując resztki autorytetu moralnego, mogła zaoferować społeczeństwu duchowe wsparcie i tym samym odbudować pozycję społeczną. Z czasem zainteresowanie rosyjskiej opinii publicznej religią prawosławną przybrało tak dużą skalę, że zaczęto mówić o „odrodzeniu religijnym”. Wzrostowi popularności RKP nie przeszkodziło to, że Kościół nie rozliczył się z kompromitującą przeszłością części swoich hierarchów, którzy kolaborowali z sowieckimi tajnymi służbami². Dysonansu

¹ W tekście słowa „Kościół” i „Cerkiew” stosowane są zamiennie dla oznaczenia Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego. Rosyjski Kościół Prawosławny oznaczany jest także za pomocą skrótu RKP.

² Informował o tym między innymi duchowny prawosławny, dysydent, zwolennik ujawniania kolaboracji Cerkwi z władzami sowieckimi Gleb Jakunin. Wedle doniesień medialnych, zebranych między innymi przez portal compromat.ru, ze służbami współpracować miał m.in. obecny patriarcha Cyryl i jego poprzednik Aleksy, więcej zob.: http://www.compromat.ru/page_32401.htm

w społeczeństwie nie wywołuje również zachowanie wielu rosyjskich polityków, którzy kariery polityczne rozpoczęli w realiach systemu sowieckiego i zwalczali prawosławie, np. Giennadija Ziuganowa, lidera Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej, którzy dzisiaj demonstracyjnie podkreślają swoją lojalność wobec Cerkwi³.

Odrodzeniu religijnemu sprzyjały także władze Rosji, które licząc na korzyści polityczne, zaczęły wspierać RKP i początkowo pozostawiły mu dużą swobodę działania. Dzięki dobrym relacjom z Kremlem w ciągu ponad dwóch dekad RKP zdobył uprzywilejowaną pozycję wśród innych grup wyznaniowych w Rosji, skutecznie lobbował korzystnie dla siebie zmiany ustawodawcze, pozyskiwał sponsorów oraz efektywnie zabiegał o dotarcie do różnych grup społecznych⁴. Stopniowo Cerkiew jako instytucja stała się aktywnym uczestnikiem procesów społeczno-politycznych w Rosji oraz aktorem rosyjskiej polityki zagranicznej. Ostateczne zasady współpracy „ołtarza i tronu”⁵ ugruntowały się jednak dopiero po roku 2009, **na co wpływ miały dwa czynniki. Po pierwsze**, wybór na nowego zwierzchnika RKP przedsiębiorczego i charyzmatycznego metropolity Cyryła (imię świeckie Władimir Michajłowicz Gundiajew), który jako przewodniczący wydziału kontaktów zewnętrznych RKP miał duże doświadczenie dyplomatyczne oraz wykazywał ambicje polityczne. **Po drugie**, powrót w 2012 roku na urząd prezydenta Rosji Władimira Putina, który szukając sposobu na skonsolidowanie społeczeństwa i zapobieżenie fermentowi w elitach, zaczął odwoływać się do ideologii konserwatywnej⁶. Z inicjatywy obecnych władz Cerkiew stała się podporą ideologiczną autorytarnego systemu władzy oraz instrumentem oddziaływania na społeczeństwo.

Opracowanie jest próbą odpowiedzi na pytanie, jaką rolę w społeczeństwie i polityce w dzisiejszej Rosji gra prawosławie oraz Rosyjski Kościół Prawosławny. Celem niniejszego tekstu jest poddanie analizie aktualnej pozycji RKP jako

³ We wrześniu 2014 roku patriarcha Cyryl przyznał Ziuganowowi wysokie odznaczenie kościelne – order Chwały i Honoru III stopnia.

⁴ Więcej na ten temat w publikacjach N. Mitrochina, m.in. *Russkaja Prawosławnaia Cerkow: sowriemiennoje sostojanije i aktualnyje problemy*, 2006, NLO.

⁵ W Cesarstwie Bizantyjskim religia była czynnikiem spajającym państwo, a Kościół jego filarem; dzięki temu władza państwowa przybierała wymiar sakralny.

⁶ Więcej na temat projektu konserwatywnego Kremla w: Witold Rodkiewicz, Jadwiga Rogoża: Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla, *Punkt Widzenia OSW*, 3.02.2015; <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2015-02-03/potiomkinowski-konserwatyzm-ideologiczne-narzedzie-kremla>

instytucji zaangażowanej w procesy społeczno-polityczne w Rosji. Analiza skupia się na okresie od wyboru nowego zwierzchnika RKP, patriarchy Moskwy i całej Rusi Cyryła, tj. od roku 2009, do chwili obecnej.

I. POZYCJA SPOŁECZNA PRAWOSŁAWIA I ROSYJSKIEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO W ROSJI

Stosunek Rosjan do prawosławia można określić jako bierny, gdyż deklarowane przywiązanie do wiary zazwyczaj nie pociąga za sobą kultywowania religijnych obrzędów ani przestrzegania zasad moralnych promowanych przez Kościoł w codziennym życiu. Dla większości społeczeństwa rosyjskiego prawosławie jest raczej elementem **identyfikacji kulturowej oraz państwowej**, a nie *stricte* religijnej. Religia prawosławna staje się tym samym czynnikiem państwowotwórczym – pomaga społeczeństwu rosyjskiemu wyróżnić się na tle innych wspólnot religijno-kulturowych i uświadomić sobie, że jest ono częścią jednej wspólnoty narodowej czy wręcz cywilizacyjnej. Natomiast instytucja RKP jest postrzegana jako część ukształtowanego na przestrzeni wieków rosyjskiego systemu państwowego, co gwarantuje jej powszechny szacunek. Takie powierzchowne przywiązanie do prawosławia, choć *de facto* abstrahuje od kwestii religijnych i moralnych, stwarza podatny grunt dla władz kraju do wykorzystania tej religii na rzecz konsolidacji reżimu politycznego. Głównym i cennym partnerem dla Kremla w realizacji tego celu w sposób naturalny staje się RKP.

1. Stosunek Rosjan do religii prawosławnej

W ciągu dwóch minionych dekad doszło do znaczącego zwiększenia liczby osób deklarujących związek z prawosławiem w Rosji. W 1989 roku 75% populacji uważało się za niewierzących, a jedynie 17% – za prawosławnych. Natomiast 25 lat później proporcje te się odwróciły: zdecydowana większość społeczeństwa rosyjskiego, bo 68%, deklarowała przywiązanie do prawosławia, za niewierzących uważało się 19% obywateli. Sam RKP nie upublicznia danych dotyczących liczby wiernych zaangażowanych w życie wspólnoty. Powołuje się on na szacunkowe dane badań opinii publicznej dotyczące deklaratywnej przynależności do prawosławia, a nie przynależności do RKP, co pozwala mu pretendować do roli dominującego Kościoła w Rosji i wypowiadać się publicznie w imieniu „prawosławnej większości”.

Rozkład odpowiedzi na pytania: Czy uważa się Pan/Pani za osobę wierzącą?
Jeśli tak, jaką religię Pan/Pani wyznaje?⁷

Odpowiedź %	1989	1991	1996	2002	2007	2011	2013
Pravosławie	17	37	50	56	60	69	68
Islam	<1	<1	<1	4	4	5	7
Katolicyzm	<1	-	-	<1	<1	<1	1
Protestantyzm	-	-	<1	<1	1	<1	1
Judaizm	-	1	4	<1	<1	<1	<1
Inna	1	<1	1	1	1	1	<1
Nie uważam się za osobę wierzącą	75	53	37	32	29	22	19
Nie wiem	7	9	8	6	4	4	4

Powyższe dane wskazują, że poziom deklarowanego przywiązania do prawosławia wśród Rosjan jest wysoki. Z drugiej strony na podstawie badań opinii publicznej można stwierdzić, że rzeczywisty poziom religijności mieszkańców Rosji jest bardzo niski. Jak przyznają sami Rosjanie, religia nie odgrywa w ich życiu istotnej roli – 43% badanych twierdzi, że nie jest ona ważna, 19% – że w ogóle nie ma znaczenia, 34% – że jest ważna⁸. Jedynie 8% populacji regularnie uczestniczy w nabożeństwach (5% – przynajmniej raz w tygodniu, 3% – 2–3 razy w miesiącu)⁹. Ponad 60% wszystkich Rosjan przyznaje, że nie czytało Biblii¹⁰. Co więcej, jedynie 6% spośród ankietowanych deklarujących wyznanie prawosławne przyznaje, że przystępuje do sakramentu komunii przynajmniej raz w miesiącu¹¹. Tylko 9% prawosławnych zna podstawowy dla chrześcijan dogmat Trójcy Świętej¹².

⁷ Centrum Lewady, grudzień 2013; <http://www.levada.ru/24-12-2013/rossiyane-o-religii>

⁸ Centrum Lewady, kwiecień 2013; <http://www.levada.ru/18-04-2013/religiya-i-tserkov-v-obshchestvennoi-zhizni-o>

⁹ Mowa tu o przedstawicielach różnych wyznań; <http://www.levada.ru/24-12-2013/rossiyane-o-religii>

¹⁰ Centrum Lewady, grudzień 2012; <http://www.levada.ru/17-12-2012/v-rossii-74-pravoslavnykh-i-7-musulman>

¹¹ Dane za rok 2013; <http://www.levada.ru/24-12-2013/rossiyane-o-religii>

¹² Badanie projektu Srieda, czerwiec 2014; <http://sreda.org/ru/opros/59-dogmat-o-presvyatoy-troitse-znayut-9-pravoslavnyih-rossiyan>

Rozkład odpowiedzi na pytania: Czy uczęszcza Pan/Pani na nabożeństwa?
Jeśli tak, to jak często?¹³

Odpowiedź %	1991	1998	2007	2011	2013
Kilka razy w tygodniu	<1	2	-	2	1
Raz w tygodniu	1	2	2	2	4
Dwa-trzy razy w miesiącu	1	4	6	3	3
Raz w miesiącu	3	4	12	5	6
Kilka razy w roku	9	18	17	19	17
Mniej więcej raz w roku	9	18	-	11	16
Rzadziej niż raz w roku	7	16	17	12	13
Nigdy	67	61	43	45	35
Nie wiem	3	-	4	3	6

Na słabe przywiązanie Rosjan do wiary prawosławnej pośrednio wskazuje również to, w jakim stopniu szanują oni **promowane przez Cerkiew wartości**, jak rodzina, obrona życia czy wstrzemięźliwość wobec używek. Nominalnemu „odrodzeniu wiary” w Rosji w ciągu ostatnich lat w nieznacznym stopniu towarzyszy bardziej restrykcyjne podejście do zasad moralnych promowanych przez Cerkiew. Przykładem jest bardzo liberalny stosunek **Rosjan do aborcji**, która pozostaje legalna oraz jest traktowana powszechnie jako środek regulacji urodzeń. Według oficjalnych statystyk w 2012 roku w Rosji na 100 żywych urodzeń przypadło 56 aborcji¹⁴, przy czym liczba ta dotyczy jedynie oficjalnie zarejestrowanych zabiegów. Według specjalistów rzeczywista liczba przerwanych ciąży może przekraczać 1 mln rocznie, podczas gdy oficjalna liczba urodzeń w Rosji w 2013 roku nie przekroczyła 500 tys.¹⁵

¹³ Centrum Lewady, grudzień 2013; <http://www.levada.ru/24-12-2013/rossiyane-o-religii>
Badanie to dotyczy ogółu populacji.

¹⁴ Demoscope Weekly; <http://demoscope.ru/weekly/2014/0587/barom03.php>

¹⁵ Np. posłanka Jelena Mizulina stwierdziła, że w Rosji dokonuje się 5-12 mln aborcji rocznie; <http://www.russian.rfi.fr/node/54731>. Z kolei posłanka Natalia Karpowicz podała, że rocznie w Rosji dokonuje się 1,7 mln aborcji; <http://www.km.ru/front-projects/demografiya/abort-po-russki-6-millionov-ubitykh-detei-v-god>
Dane dotyczące liczby urodzeń w roku 2013 pochodzą z Rosstatu; http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/#

Rosjanie liberalnie podchodzą również do instytucji małżeństwa, co potwierdza wysoka **liczba rozwodów**. W Rosji rozpada się około 50% zawieranych małżeństw, a liczba rozwodów w przeliczeniu na 1000 osób wynosi 4,7¹⁶, co według rankingów ONZ plasuje Rosję w światowej czołówce¹⁷. Choć, jak należy zaznaczyć, oficjalnie Cerkiew w szczególnych okolicznościach dopuszcza rozwody, to rozpad rodziny kłóci się z promowanymi przez nią wartościami.

Cerkiew występuje również przeciwko nadmiernemu **spożyciu alkoholu**, które jest w Rosji jednym z najbardziej palących problemów społecznych, stając się przyczyną znacznej części przestępstw, kolizji oraz zgonów (według Ministerstwa Zdrowia wypadki związane ze spożyciem alkoholu należą do najczęstszych przyczyn śmierci mężczyzn w Rosji¹⁸). Według oficjalnych statystyk przeciętny Rosjanin spożywa rocznie równowartość 15,1 litrów spirytusu¹⁹ (bez uwzględnienia popularnego w Rosji samogonu), co jest jednym z najwyższych wskaźników na świecie. Badania opinii publicznej pokazują, że znaczna część Rosjan traktuje alkohol jako dobry środek radzenia sobie ze stresem²⁰.

Charakterystyczne dla społeczeństwa rosyjskiego jest również to, że w świadomości społecznej tradycja i kultura prawosławna są postrzegane jako element szeroko rozumianej **rosyjskiej kultury**. W kulturze tej obok prawosławia funkcjonują różnego rodzaju przesady oraz zwyczaje ludowe, które mają swoje źródło w dawnych wierzeniach pogańskich lub współczesnym okultyzmie. Jak wskazują badania, około 40% Rosjan wierzy w magię i astrologię, a około 20% przyznaje, że wierzy w wędrowkę dusz²¹, co jest radykalnie sprzeczne z chrześcijaństwem. Światopogląd większości Rosjan jest zatem pełen sprzeczności: różne elementy funkcjonują w nim obok siebie, nie kolidując jednak, a wręcz przeciwnie – wzajemnie się uzupełniając.

¹⁶ Rosstat, dane za rok 2013; http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/#

¹⁷ Klasyfikacja United Nations Demographic Yearbook za Wikipedią; http://en.wikipedia.org/wiki/Divorce_demography

¹⁸ Wypowiedź minister Weroniki Skworcowej z października 2014 roku; <http://www3.vz.ru/news/2014/10/20/711377.html>

¹⁹ Dane z profilu Rosji na portalu WHO za rok 2014, uwzględniono osoby powyżej 15 roku życia; http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/en/

²⁰ <http://ria.ru/society/20140716/1016197515.html>

²¹ http://mospravda.ru/life/article/strana_syevernih_ludei/

2. Stosunek Rosjan do RKP

Rosyjski Kościół Prawosławny oraz jego zwierzchnik, patriarcha Moskwy i całej Rusi Cyryl, cieszą się dużym autorytetem w społeczeństwie rosyjskim. Badania opinii publicznej wskazują, że RKP jest jedną z najbardziej szanowanych instytucji społecznych w Rosji – w 2013 roku pełnym zaufaniem darzyło go 48% obywateli, a 25% ufało mu częściowo. Jedynie 10% społeczeństwa nie miało do niego zaufania²².

Dotychczasowy szczyt popularności społecznej patriarchy przypadł na rok 2012, gdy jego działania popierało 69% Rosjan, a nie popierało ich 28% obywateli²³. Co więcej, patriarcha Cyryl zajmuje wysoką pozycję w rankingu najbardziej wpływowych i cieszących się zaufaniem społecznym osób w Rosji – pojawia się na siódmym miejscu, przed szefową Rady Federacji Waleriina Matwijenko oraz merem Moskwy Siergiejem Sobianinem²⁴. W świadomości zwykłych Rosjan zwierzchnik RKP jest więc aktorem politycznym. Pytani w sondażach mieszkańcy Rosji dla opisu patriarchy używają przede wszystkim pozytywnych określeń – „mądry” (42%), „porządny” (31%), „dobry” (24%)²⁵.

Wysoki poziom zaufania społeczeństwa do Cerkwi w pierwszej kolejności wynika z tego, że jest ona postrzegana przez obywateli jako instytucja związana z rosyjską kulturą i tradycją państwową. Cerkiew prawosławna była świadkiem formowania się państwowości rosyjskiej i jest elementem uwypuklającym jej ciągłość. W związku z tym RKP dysponuje wysokim kapitałem symbolicznym w Rosji, co gwarantuje jej szacunek obywateli.

Co więcej, wysokie zaufanie do RKP wynika z tego, że kluczowe instytucje społeczne i polityczne w Rosji – jak policja, system sądowniczy czy partie polityczne – mają niskie notowania w społeczeństwie. Na tle innych słabych instytucji Cerkiew zaskarbia sobie więcej szacunku. Podobnym wysokim poziomem zaufania społecznego spośród rosyjskich instytucji wyróżnia się jedynie

²² <http://www.levada.ru/print/07-10-2013/doverie-institutam-vlasti>

²³ Poparcie społeczne dla patriarchy było wówczas wyższe o 1 punkt procentowy od poparcia dla prezydenta Putina; <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=47981>

²⁴ <http://www.levada.ru/26-11-2014/noyabrskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya>

²⁵ Pytanie zamknięte, wśród sugerowanych odpowiedzi były również określenia negatywne, jak „słaby”, „fałszywy”, „niewzbudzający zaufania”; <http://www.levada.ru/31-01-2014/otnoshenie-rossiyan-k-patriarkhu-moskovskomu-i-vseya-rusi-kirillu>

prezydent i wojsko. Na formowanie pozytywnego wizerunku Cerkwi w społeczeństwie ma również wpływ jej rosnąca aktywność w sferze socjalnej, jak pomoc biednym czy chorym, co w Rosji spotyka się z wysokim poziomem akceptacji społecznej.

Istotną rolę w utrwalaniu pozytywnego wizerunku Cerkwi w społeczeństwie odgrywają również państwowe media, które są podstawowym źródłem informacji dla zdecydowanej większości Rosjan²⁶. Media poświęcają sporo uwagi działalności patriarchy czy inicjatywom RKP oraz ukazują je w korzystnym świetle, np. transmitują uroczystości religijne, relacjonują uroczystości towarzyszące peregrynacjom po Rosji prawosławnych relikwii, powielają wypowiedzi przedstawicieli kleru prawosławnego na tematy ważne z punktu widzenia społeczeństwa.

Należy również podkreślić, że doraźnie korzyści wizerunkowe przynosi Cerkwi również zacieśnianie stosunków z władzami obserwowane od upadku komunizmu, a obecnie przybierające z inicjatywy Kremla bezprecedensową skalę. W rezultacie większość Rosjan identyfikuje RKP jako element systemu władzy w Rosji, nie zaś instytucję wyłącznie religijną. Dzięki temu obserwowany najwyższy od kilku lat poziom poparcia społecznego dla władz politycznych w Rosji²⁷, związany m.in. z euforyczną reakcją na aneksję Krymu, w świadomości społecznej rozprzestrzenia się również na struktury cerkiewne i patriarchę. Większość zwolenników obecnej władzy automatycznie utożsamia się z Cerkwią, a deklarację przynależności do prawosławia traktuje jako **deklarację patriotyzmu**.

3. Krytyka RKP

W ciągu ostatnich kilku lat w Rosji wykrył się również środowisko krytykujące RKP i jej zwierzchnika **za zbytne zaangażowanie w sprawy polityczne i utratę neutralności**. Według danych z 2013 roku około 50% badanych w Rosji wyrażało pogląd, że Cerkiew nie powinna angażować się w politykę, a powinna zajmować się jedynie kwestiami ważnymi z punktu

²⁶ Telewizja pozostaje głównym źródłem informacji o świecie dla 90% populacji Rosji, dane Centrum Lewady; <http://www.levada.ru/17-06-2014/rossiiskii-media-landshaft-televidenie-pressa-internet>

²⁷ W grudniu 2014 roku 85% Rosjan popierało działania prezydenta Putina; <http://www.levada.ru/24-12-2014/dekabrskie-rejtingi-odobreniya-i-doveriya>

widzenia religii i moralności (wzrost z 43% w 2009 roku²⁸). Krytyczny stosunek do aktywności politycznej RKP wyrażają między innymi przedstawiciele środowisk liberalnej opozycji, niezależnej inteligencji oraz nacjonalistów z nurtu etnicznego. Motywacje niechęci do zaangażowania politycznego RKP są jednak różne, a część krytyków RKP to osoby identyfikujące się z prawostawiem jako religią.

Dla części krytyków RKP powodem rozczarowania była reakcja patriarchy na masowe protesty antyrządowe na przełomie 2011 i 2012 roku, w których grupy te brały udział (zaapelował on do protestujących, by zaniechali wystąpień). Apel patriarchy odebrano jako dowód, że Cerkiew wybrała całkowite podporządkowanie władzy politycznej i zamknęła się na dialog z najbardziej aktywną częścią rosyjskiego społeczeństwa. Rosjanie o bardziej liberalnych poglądach negatywnie ocenili reakcję patriarchy Cyryla na akcję performerek z grupy Pussy Riot w głównej świątyni prawosławnej w Moskwie w lutym 2012 roku²⁹. Patriarcha domagał się wówczas dla kobiet surowej kary za obrazę uczuć religijnych. Incydent ten władze Rosji wykorzystały, żeby wprowadzić prawo ustanawiające odpowiedzialność karną za obrazę uczuć wierzących, które stało się instrumentem presji politycznej wobec środowisk antykremlowskich. Należy jednak podkreślić, że reakcja patriarchy korespondowała z nastrojami większości rosyjskiego społeczeństwa, która bardzo krytycznie oceniła akcję Pussy Riot.

Krytykę ze strony niektórych grup społecznych wywołały doniesienia medialne o udziale patriarchy Cyryla w **aferach**, np. dotyczących domniemanego majątku dostojnika – luksusowego mieszkania w centrum Moskwy oraz drogiego zegarka³⁰, który służby prasowe Patriarchatu Moskiewskiego próbowały nieudolnie usunąć z fotografii zamieszczonej w Internecie. Afery te kompromitowały RKP w oczach społeczeństwa, gdyż ujawniły rozdźwięk pomiędzy głoszoną przez Kościół nauką chrześcijańską a działaniami kleru. Uwidoczniły one również **brak strategii informacyjnej oraz słabość organizacyjną cerkiewnej administracji**, która nie była w stanie odeprzeć narastającej

²⁸ To najnowsze dostępne dane na ten temat. Badanie WCIOM, październik 2013 roku; <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=114598>

²⁹ Członkinie Pussy Riot zaśpiewały w świątyni utwór krytykujący prezydenta „Bogurodzico, przegoń Putina”.

³⁰ Aferę dotyczącą mieszkania naświetlała m.in. agencja Rosbalt: <http://www.rosbalt.ru/moscow/2012/03/22/960327.html>; informacja o „znikającym” zegarku; <http://www.newsru.com/religy/04apr2012/uhr.html>

krytyki – głównie ze strony użytkowników Internetu, a więc młodszych i bardziej aktywnych członków rosyjskiego społeczeństwa.

Część Rosjan krytykuje RKP **za brak tolerancji, obskurantyzm i wrogość wobec postępu**, powodem tego stają się różne inicjatywy duchownych – np. wystąpienie przeciwko obchodzonemu przez młodzież w obwodzie woroneskim świętu Dzień Neptuna z powodu „niezgodności z chrześcijańskimi wartościami”³¹ bądź przerwanie przez grupę wiernych pod przewodnictwem duchownego jubileuszowego koncertu organizowanego w Moskwie przez rozgłośnię radiową Sieriebrianyj Dożd’ z powodu zbyt głośnej muzyki³². W grudniu przewodniczący synodalnego wydziału ds. współpracy ze społeczeństwem Patriarchatu Moskiewskiego protojerej Wsiewołod Czaplina zaapelował do Rosjan, żeby zrezygnowali z korzystania z elektronicznych gadżetów firmy Apple, bo stanowią one narzędzie manipulacji³³. Nieprzychylnie reakcje wywołują również kolportowane w Internecie doniesienia o publicznym odprawianiu przez duchownych egzorcyzmów³⁴ lub ich kontaktach z faszyzującymi nacjonalistami.

Tym sposobem w ciągu ostatnich dwóch lat doszło do **polaryzacji opinii publicznej** w Rosji w stosunku do aktywności RKP oraz jego współpracy z Kremlem – zdecydowana większość społeczeństwa nastawiona pozytywnie wobec działań Cerkwi skonsolidowała się w obliczu krytyki, mniejszość o krytycznych poglądach została uznana za wrogów Cerkwi oraz wrogów Kremla, a co za tym idzie – zepchnięta na margines życia społeczno-politycznego.

³¹ Wydarzenia z 2013 roku, więcej zob.: <http://diak-kuraev.livejournal.com/495241.html>

³² Wierni przyszli z pobliskiej świątyni, twierdząc, że zbyt głośna muzyka przeszkadzała im się modlić.

³³ <http://www.portal-credo.ru/site/?act=monitor&id=22083>

³⁴ Np. rozgłos w Rosji zyskały wydarzenia z Naddniestrza; <http://focus.ua/world/331220/>

II. ROSYJSKI KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY JAKO INSTYTUCJA

Rosyjski Kościół Prawosławny jest obecnie największą wspólnotą religijną w Rosji oraz na obszarze byłego ZSRR. Obejmuje on swoją jurysdykcją 30 675 parafii (podobną liczbę świątyń oraz duchownych), ponad 800 klasztorów³⁵. Jest tym samym najliczniejszym prawosławnym Kościołem autokefalicznym na świecie, którego wielkość szacuje się nawet na 150 mln wiernych³⁶. Większość członków tego Kościoła zamieszkuje w Rosji, na Ukrainie oraz Białorusi, które RKP uznaje bezspornie za swoje „terytorium kanoniczne”³⁷, a także w innych krajach powstałych na obszarze byłego Związku Radzieckiego. Mniej liczne prawosławne wspólnoty podległe jurysdykcji RKP są również obecne w innych państwach – między innymi we Francji, Anglii, Austrii i Kanadzie.

Jako organizacja religijna z największą nominalną liczbą wiernych, RKP odgrywa **istotną rolę w procesach społeczno-politycznych** w Rosji.

1. Władze RKP – charakterystyka i poglądy

Patriarcha Cyryl dał się poznać z jednej strony jako zwolennik konserwatywnego podejścia do rozwoju społeczeństwa i państwa oraz zacieśniania kontaktów władzy religijnej i świeckiej, z drugiej – jako sprawny dyplomata i menedżer. Pod wpływem jego działań **wzmocnieniu uległa pozycja skrzydła konserwatywnego w RKP**, które w znacznym stopniu reprezentuje poglądy samego patriarchy. Struktura władzy w Cerkwi na przestrzeni ostatnich lat uległa centralizacji i personalizacji, co odwzorowuje procesy zachodzące w establishmencie politycznym w Rosji.

Patriarcha Cyryl

Cyryl (imię świeckie Władimir Michajłowicz Gundiajew) urodził się 20 listopada 1946 roku w Leningradzie w rodzinie duchownego. Studiował

³⁵ Dane za rok 2012; <http://www.russia.ru/news/society/2012/9/20/967.html>

³⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Christian_denominations_by_number_of_members

³⁷ Terytorium kanoniczne RKP to w rozumieniu Cerkwi jej naturalna strefa wpływów. Obejmuje ona zamieszkiwane przez ludność prawosławną kraje: Rosję, Ukrainę, Białoruś, Mołdawię, a także inne kraje poradzieckie, w których mieszkają prawosławni. Według oczekiwania Cerkwi na terytorium tym powinien obowiązywać zakaz działania innych wyznań chrześcijańskich, zwłaszcza Kościoła rzymskiego. Termin w obecnym znaczeniu pojawił się w dyskursie publicznym na przełomie lat 80.-90. w kontekście działalności grekokatolików na Ukrainie, a za jego popularyzatora uważa się patriarchę Cyryla.

w Leningradzkiej Akademii Duchownej. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1969 roku, w tym samym roku złożył śluby mnisze, przyjmując zakonne imię Cyryl. W latach 1971-1974 był przedstawicielem Patriarchatu Moskiewskiego przy Światowej Radzie Kościołów w Genewie. W okresie 1974-1984 był rektorem Leningradzkiej Akademii Duchownej.

W 1989 roku objął funkcję przewodniczącego wydziału ds. kontaktów zewnętrznych Patriarchatu Moskiewskiego, skąd przez wiele lat kierował kontaktami ekumenicznymi i zagranicznymi RKP. Został także (jako zwierzchnik wydziału) stałym członkiem Świętego Synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. W 1988 roku, po reorganizacji eparchii, został arcybiskupem kaliningradzkim i smoleńskim, a w roku 1991 został podniesiony do godności metropolity. Był również członkiem Rady ds. Współpracy z Organizacjami Religijnymi przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej. Od 1994 roku Cyryl prowadzi program religijny „Słowo pasterza” w kontrolowanej przez państwo stacji telewizyjnej 1 Kanał.

W latach 90. znalazł się w centrum uwagi mediów, po tym jak gazeta *Moskowskij Komsomolec* ujawniła, że wydział ds. kontaktów zewnętrznych Patriarchatu Moskiewskiego pod jego kierownictwem w latach 1994-1997 uczestniczył w organizacji wwozu do Rosji alkoholu (przede wszystkim wina) i tytoniu pod szyldem pomocy humanitarnej, korzystając ze zwolnień od opłaty cła. Ciężko na reputację Cyryla rzuciły również doniesienia, że w latach 1997-2000 sprawował kontrolę nad bezcłowym wwozem do Rosji towarów z Białorusi, a następnie uczestniczył w organizacji importu do Rosji luksusowych mercedesów.

Cyryl nadzorował prace nad przyjętym w 2000 roku dokumentem Podstawy koncepcji społecznej Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, poświęconym stosunkowi RKP do szeregu zjawisk społecznych oraz jego relacjom z władzami świeckimi w państwie. Dokument ten jest pierwszym dokumentem programowym w historii Cerkwi dotyczącym takiej tematyki, w istocie zawierającym bardzo konserwatywne i antyliberalne stanowisko. Niemniej był on częściowo wzorowany na nauce społecznej Kościoła katolickiego, co sprawiło, że pod adresem Cyryla, który regularnie kontaktował się z klerem katolickim podczas pobytów zagranicznych, zaczęto w Rosji wysuwać podejrzenia o kryptokatolicyzm.

Największym osiągnięciem Cyryla z okresu kierowania dyplomacją RKP było doprowadzenie do zjednoczenia w 2007 roku Patriarchatu

Moskiewskiego z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym za Granicą, na warunkach określonych przez wydział ds. kontaktów zewnętrznych. Akt ten poza wymiarem symbolicznym i wizerunkowym przyniósł RKP znaczące korzyści finansowe – zaowocował wzrostem dochodów z zamożnych parafii zagranicznych. Cyryl skutecznie zabiegał także o przejmowanie przez RKP poszczególnych świątyń administrowanych przez wspólnoty prawosławne niezależne od Patriarchatu Moskiewskiego, które są ważne dla Moskwy ze względu na wartość historyczną i znaczenie w życiu religijnym. Dzięki jego staraniom Patriarchat Moskiewski ustanowił swoje zwierzchnictwo nad kilkoma ważnymi ośrodkami prawosławnymi we Francji, Wielkiej Brytanii czy Izraelu. Dzięki umiejętnie prowadzonym negocjacjom Cyryl zyskał opinię sprawnego dyplomaty.

Jeszcze za życia swojego poprzednika Aleksego II Cyryl stopniowo przejmował niektóre obowiązki głowy RKP. Po śmierci patriarchy Aleksego w 2008 roku został strażnikiem patriarszego tronu, a następnie w styczniu 2009 roku na soborze lokalnym został wybrany na szesnastego patriarchę Moskwy i całej Rusi. Wybór nowego patriarchy w 2009 roku poprzedziła szeroko zakrojona kampania medialna kierowana przez władze państwowe, która miała na celu wypromowanie metropolity Cyryla jako najbardziej odpowiedniego, popieranego przez Kreml, kandydata. W głosowaniu kandydaturę Cyryla poparła większość hierarchów cerkiewnych oraz przedstawiciele laikatu. Uroczystą ceremonię intronizacji, która miała miejsce 1 lutego 2009 roku w katedrze Chrystusa Zbawiciela w Moskwie, główne kanały rosyjskiej telewizji państwowej opisywały jako epokowe wydarzenie w życiu RKP i kraju. Charakter i rozmach tej uroczystości sygnalizowały, że rozpoczął się nowy etap symbiozy RKP z państwem³⁸.

Istnieją przesłanki, wskazujące na to, że błyskotliwa kariera Cyryla jako przedstawiciela Cerkwi przy Światowej Radzie Kościołów, a następnie jako szefa wydziału kontaktów zewnętrznych, była możliwa dzięki powiązaniom z sowieckimi (KGB), a potem rosyjskimi służbami specjalnymi (FSB). Wedle powtarzających się doniesień medialnych miał on działać jako tajny współpracownik pod pseudonimem operacyjnym „Michajłow”³⁹.

³⁸ Z pełnym wystąpieniem nowego patriarchy podczas uroczystości intronizacji można zapoznać się pod adresem <http://www.aif.ru/society/8991>

³⁹ Więcej zob.: http://www.compromat.ru/page_23895.htm

Poglądy obecnego patriarchy można scharakteryzować jako **nacjonalistyczno-imperialne oraz prokremlowskie**. Po pierwsze, jest on głównym zwolennikiem i popularyzatorem koncepcji „rosyjskiego świata” (ros. *русский мир*). Według interpretacji Cerkwi koncepcja ta głosi, że wszyscy prawosławni są częścią jednego Kościoła i jednego narodu prawosławnego. Geograficznie „rosyjski świat” obejmuje tereny zamieszkiwane przez wschodnich Słowian, należące niegdyś do historycznej „Świętej Rusi”, czyli poza Rosją również Ukrainę i Białoruś; a także – w szerszym rozumieniu – diaspory rosyjskojęzyczne i prawosławne w innych krajach świata. RKP uważa, że jego misją jest doprowadzenie do zjednoczenia wszystkich prawosławnych pod duchowym przewodnictwem Patriarchatu Moskiewskiego jako jedyne, w ich opinii, kanonicznego Kościoła na tym obszarze. Promocji idei „rosyjskiego świata” służą m.in. wizyty duszpasterskie patriarchy w krajach uznawanych za część „rosyjskiego świata”, działalność misyjna oraz umacnianie nieformalnych wpływów personalnych na tych terenach. Przykładem takich działań były między innymi częste wizyty duszpasterskie patriarchy Cyryla na Ukrainie, podczas których nawoływał on do pokonania rozłamu w ukraińskim prawosławiu⁴⁰ oraz zacieśnienia kontaktów z Patriarchatem Moskiewskim, który według niego jest prawowitą „Cerkwią matką” dla wiernych na Ukrainie.

Patriarcha zgłasza również aspiracje Moskwy do historycznego i religijnego prymatu w całym Kościele prawosławnym, co można odczytywać jako nawiązanie do koncepcji „trzeciego Rzymu”. Głosi ona, że po upadku Bizancjum Moskwa stała się prawowitym sukcesorem całej wschodniej tradycji chrześcijańskiej i ma prawo uważać się za najważniejszy spośród wszystkich autokefalicznych Kościołów prawosławnych. Przywoływanym przez przedstawicieli RKP argumentem jest również to, że jest on obecnie największym Kościołem prawosławnym na świecie⁴¹. Geopolityczne aspiracje Patriarchatu Moskiewskiego niejednokrotnie stawały się przyczyną napięć pomiędzy RKP a Patriarchatem Konstantynopolitańskim (Ekumenicznym), który sprawuje symboliczne przewodnictwo nad światowym prawosławiem, co RKP regularnie podważa.

⁴⁰ Więcej o sytuacji religijnej na Ukrainie zob.: Tadeusz A. Olszański, Ukraiński Kościół Prawosławny wobec rewolucji i wojny, *Komentarze OSW*, 30.10.2014; <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-10-30/ukrainski-kosciol-prawoslawnny-wobec-rewolucji-i-wojny>

⁴¹ Np. wypowiedź metropolity Hilariona, że RKP jest największym Kościołem prawosławnym na świecie, którego liczba wiernych przewyższa liczbę wiernych wszystkich pozostałych Kościołów prawosławnych razem wziętych; <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=20896>

Początkowo po objęciu zwierzchnictwa nad RKP Cyryl był odbierany jako osoba bardziej postępową i otwartą niż jego poprzednik Aleksy, szybko jednak okazało się, że reprezentuje on **konserwatywną pod względem społeczno-obyczajowym i prokremlowską postawę**. To, że Cyryl jest zdeterminowany, by zacieśniać kontakty z Kremlem, uwidocznili się między innymi podczas protestów obywatelskich w Moskwie na przełomie 2011 i 2012 roku. Cyryl namawiał wiernych do rezygnacji z udziału w akcjach protestu, przekonując, że „prawosławni nie chodzą na demonstracje”⁴².

Co więcej, patriarcha jest znany z nacjonalistycznych i antyzachodnich poglądów. Ich wyrazem jest na przykład opinia, że na Ukrainie toczy się „wojna religijna” wymierzona w kanoniczne rosyjskie prawosławie⁴³. W opinii cerkiewnych hierarchów wojnę tę prowadzą „rozłamowcy” i „unicy”, wspierani przez Zachód. Inną opinią prezentowaną przez patriarchę jest pogląd, że rzeczywistą przyczyną wprowadzenia przez Zachód sankcji gospodarczych wobec Rosji w 2014 roku była chęć upokorzenia zwykłych Rosjan i obniżenia ich poczucia solidarności narodowej⁴⁴. Twierdzenia te były zgodne z narracją Kremła.

Patriarcha jest **zamknięty na krytykę i wymaga pełnej lojalności** od swoich współpracowników. Świadczy o tym ignorowanie przejawów krytyki ze strony społeczeństwa (np. w reakcji na afery) oraz blokowanie przejawów pluralizmu wewnątrz RKP. Potwierdzeniem tej tezy było zwolnienie z funkcji wykładowcy w Moskiewskiej Akademii Duchownej popularnego publicyisty prawosławnego Andrieja Kurajewa, któremu zarzucano, że zamieszczając na swoim blogu „skandaliczne i prowokacyjne” wypowiedzi na tematy związane z RKP, działa na szkodę Kościoła⁴⁵. Kurajewowi, który według komentatorów niegdyś cieszył się pełnym zaufaniem patriarchy, ostatecznie zakazano wystąpień publicznych, co można interpretować jako próbę wprowadzenia **w Cerkwi wewnętrznej cenzury**.

⁴² Przemówienie patriarchy Cyryla z 1 lutego 2012 roku; <http://www.patriarchia.ru/db/text/1992020.html>

⁴³ Taką opinię zawarto m.in. w liście patriarchy Cyryla z 18 sierpnia 2014; <https://mospat.ru/ru/2014/08/14/news106782/>

⁴⁴ Wypowiedź z 4 listopada 2014 roku; http://nr2.com.ua/News/world_and_russia/Patriarh-Kirill-Zapad-vvel-sankcii-chtoby-ponizit-nacionalnoe-samosoznanie-rossiyan-83927.html

⁴⁵ Informacja z 3 stycznia 2014 roku; <http://www.pravmir.ru/diakona-andreya-kuraeva-otchislili-i-professorov-mda-kommentarii-1/>

2. Reforma strukturalno-kadrowa - w kierunku centralizacji

Patriarcha w RKP sprawuje przede wszystkim funkcję reprezentacyjną, jego decyzje wymagają zatwierdzenia przez Święty Synod, który jest organem kolegiальnym. Jednak po objęciu tej funkcji przez Cyryla w świadomości publicznej zostało wykreowane wrażenie, że prerogatywy zwierzchnika RKP są o wiele szersze, niż wynika to z cerkiewnych przepisów, a jego rola w RKP jest kluczowa, zbliżona do roli papieża w Kościele rzymskokatolickim. Z inicjatywy Cyryla w RKP zaczęto wdrażać szeroko zakrojoną **reformę strukturalno-kadrową**, w rezultacie której pozycja patriarchy uległa wzmocnieniu. Jak podkreślają komentatorzy, proces konsolidacji władzy w Kościele prawosławnym jeszcze się nie zakończył i ewoluuje coraz silniej w kierunku autorytarnym. Tym samym coraz bardziej przypomina obserwowany od kilku lat proces centralizacji władzy politycznej w Rosji.

W ramach tej reformy podczas Świętego Synodu w 2009 roku Cyryl powołał **nowe komórki organizacyjne** w strukturze RKP. Na uwagę zasługuje przede wszystkim utworzenie synodalnego wydziału ds. współpracy ze społeczeństwem, które miało symbolizować „otwarcie się” Cerkwi na dialog ze społeczeństwem. Do kompetencji tej struktury należy współpraca z organami władzy państwowej oraz z organizacjami politycznymi i społecznymi – partiami politycznymi, związkami zawodowymi i NGO na „terytorium kanonicznym” RKP. Na czele wydziału stanął protojerej Wsiewołod Czaplina, w przeszłości zastępca Cyryla w wydziale kontaktów zewnętrznych. Jednak Czaplina – którego poglądy można scharakteryzować jako nacjonalistyczno-imperialne oraz prokremlowskie, swoimi wypowiedziami niejednokrotnie wywoływał kontrowersje i krytykę części społeczeństwa. Nawoływał on między innymi do wprowadzenia w Rosji specjalnych zasad prawosławnego ubioru (zakazujących między innymi noszenia przez kobiety krótkich spódnic), czym zraził do siebie część prawosławnych oraz przedstawicieli innych wyznań. Natomiast wiosną 2014 roku wzywał do wprowadzenia na Ukrainę rosyjskich wojsk, które miałyby tam odbyć swego rodzaju „misję cywilizacyjną”⁴⁶, co wywołało oburzenie wśród wiernych na Ukrainie.

Inną istotną zmianą było utworzenie zarządu ds. finansowo-gospodarczych Patriarchatu Moskiewskiego⁴⁷, który w sposób scentralizowany zaczął pro-

⁴⁶ Wypowiedź z 1 marca 2014; http://www.gazeta.ru/politics/news/2014/03/01/n_5985053.shtml

⁴⁷ Strona internetowa zarządu: <http://www.fedmp.ru/>

wadzić nadzór nad rosnącym majątkiem i finansami Cerkwi. Kierownictwo komórki objął biskup Tichon (Zajcew), będący bliskim współpracownikiem patriarchy Cyryla w czasach, gdy kierował on wydziałem kontaktów zewnętrznych.

Utworzono również sekretariat Patriarchatu Moskiewskiego ds. placówek zagranicznych, który podlega bezpośrednio patriarsze. Ma on za zadanie sprawować nadzór kanoniczny, kontrolę administracyjną oraz finansową nad strukturami RKP znajdującymi się za granicą. Na czele sekretariatu stanął arcybiskup Marek (Gołowkow).

Do innych **ważnych decyzji kadrowych** można zaliczyć obsadzenie na czele wydziału kontaktów zewnętrznych – kluczowego z punktu widzenia interesów zagranicznych RKP i jej stosunków z władzami państwowymi – metropolity wołokołamskiego Hilariona (Ałfiejew). Równolegle Hilarion przewodniczy powołanym w 2009 roku Ogólnocerkiewnym Studium Doktoranckim i Habilitacji im. Świętych Cyryla i Metodego – utworzonej z inicjatywy Cyryla uczelni, która kształci przyszłe elity RKP⁴⁸. Hilarion, jako wykładowca i człowiek wszechstronnie wykształcony (m.in. komponujący muzykę poważną), zdołał skupić wokół siebie środowisko wpływowych intelektualistów sympatyzujących z Kościołem.

Novum stanowi również to, że w najwyższych cerkiewnych organach zaczęto zatrudniać **świeckich profesjonalistów**, na przykład szefem nowo powołanego synodalnego wydziału informacyjnego został przedstawiciel laikatu Władimir Legojda, redaktor prawosławnego magazynu *Foma*. Legojda przed objęciem obecnej posady był kierownikiem jednej z katedr Moskiewskiego Państwowego Instytutu Stosunków Międzynarodowych (MGIMO), uważanego za kuźnię kadr sowieckiej i rosyjskiej dyplomacji.

Równolegle nowy patriarcha za pomocą polityki kadrowej oraz reorganizacji neutralizował przeciwników, spychając ich na margines cerkiewnej hierarchii. W ciągu pierwszych dwóch lat swojego przewodnictwa w RKP usunął z Synodu konkurentów i tym samym doprowadził do wzmocnienia własnego wpływu na decyzje. W 2009 roku Synod opuścił metropolita kałuski i borowski Klemens (Kapalin), który był głównym konkurentem Cyryla w wyborach

⁴⁸ W 2011 roku studiowało w niej 120 adeptów.

na patriarszy tron. W skład Synodu wszedł m.in. bliski współpracownik Cyryla metropolita Hilarion.

Ponadto na uwagę zasługują **zmiany organizacyjne RKP zainicjowane w 2011 roku**. Mają one dwa kierunki. Z jednej strony prowadzą do **wzmocnienia pionowej struktury władzy RKP** w oparciu o trzystopniową strukturę organizacyjną: patriarchat – metropolia – eparchia (diecezja); pomysłodawcom zmian chodziło o zacieśnienie bezpośredniej kontroli patriarchatu, w tym również finansowej, nad podległymi mu eparchiami oraz podporządkowanie patriarchatowi lokalnych biskupów, którzy niekiedy, dysponując dużą autonomią, gromadzili majątki. Z drugiej strony **reforma prowadzi do rozdrobnienia struktury RKP**. Niektóre większe eparchie podzielono w taki sposób, żeby ułatwić scentralizowaną kontrolę oraz doprowadzić do zwiększenia w całej strukturze RKP liczby eparchii zlokalizowanych na terytorium Rosji. Władze RKP chciały w ten sposób zmienić proporcje pomiędzy liczbą eparchii zlokalizowanych w Rosji i poza jej granicami, co ma znaczenie symboliczne. Przed rozpoczęciem reformy RKP w jej skład wchodziło łącznie 187 eparchii (głównie na Ukrainie); obecnie jest ich 279, z czego aż 159 znajduje się w granicach Rosji⁴⁹.

⁴⁹ Dane: <http://www.patriarchia.ru/db/organizations/>

III. ROSYJSKI KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY A WŁADZA PAŃSTWOWA

Rosyjski Kościół Prawosławny jako organizacja mająca rozległą infrastrukturę, umożliwiającą dotarcie do różnych grup społecznych oraz dysponująca wysokim kapitałem symbolicznym jest cennym partnerem dla władz politycznych Rosji. Partnerstwo to przynosi władzom korzyści **w wymiarze wewnętrznym** oraz **w polityce zagranicznej** – Cerkiew jest ważna jako instytucja integrująca diaspory rosyjskojęzyczne oraz jako narzędzie *soft power* służące promocji interesów politycznych Rosji. Bliska współpraca RKP z władzami ukształtowana wedle zasady „lojalność w zamian za wsparcie” przynosi Cerkwi wymierne korzyści w wielu sferach. Postępująca integracja Kościoła z rosyjskim systemem władzy wskazuje, że w cerkiewnym bilansie korzyści te przeważają nad ryzykami i problemami, których źródłem jest zbytne podporządkowanie RKP Kremłowi.

1. Prawosławie i RKP w polityce władz

W wymiarze polityki wewnętrznej prawosławie oraz Cerkiew odgrywają **istotną rolę w promocji i wdrażaniu projektu konserwatywnego** opracowanego przez Kreml. Zdecydowany zwrot rosyjskich władz w kierunku prawosławia oraz Cerkwi nastąpił po objęciu przez Władimira Putina po raz trzeci urzędu prezydenta Rosji, tj. po 2012 roku. Na tle dynamicznego wzrostu popularności prawosławia w społeczeństwie rosyjskim odnotowywanym już od lat 90. władze uznały, że religia może być czynnikiem jednoczącym heterogeniczne społeczeństwo borykające się z kryzysem tożsamości państwowej. Do państwowotwórczej roli religii Władimir Putin odwoływał się w artykule programowym „Rosja: kwestia narodowa”⁵⁰ w styczniu 2012 roku. Putin podkreśla tam, że wszystkie cztery „tradycyjne” religie (prawosławie, islam, buddyzm, judaizm) bazują na wspólnych wartościach moralnych i duchowych, jak miłosierdzie, prawda, sprawiedliwość czy ideały rodzinne.

Z kolei podczas spotkania z uczestnikami Ogólnorosyjskiego Forum Młodzieżowego nad jeziorem Seliger w 2012 roku Putin odwołał się bezpośrednio do szczególnej państwowotwórczej roli prawosławia: „Jeśli chodzi o prawosławie, to odegrało ono szczególną rolę w historii naszego państwa. Chciałbym, żeby wszyscy to usłyszeli. Dlaczego? Dlatego, że zanim książe Włodzimierz ochrzcił

⁵⁰ Владимир Путин, Национальный вопрос, *Независимая газета*, 23.01.2012; http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html

Ruś, a potem ją zjednoczył, nie mieliśmy przecież jednego państwa rosyjskiego, i narodu rosyjskiego jako takiego też nie było”⁵¹.

Przedstawiciele władz Rosji twierdzą, że przywiązanie do wartości chrześcijańskich stanowi fundament „unikatowej rosyjskiej cywilizacji” oraz czynnik odróżniający społeczeństwo rosyjskie od zsekularyzowanych i zdemoralizowanych społeczeństw zachodnich, które ich zdaniem odwróciły się od chrześcijańskich wartości. Taką tezę Putin postawił podczas dorocznego orędzia do Zgromadzenia Federalnego w 2014 roku, stwierdzając: „Dzisiaj w wielu krajach normy moralne są wywracane do góry nogami, zacierają się tradycje narodowe oraz różnice pomiędzy narodami i kulturami. (...) Takie „odgórne” niszczenie tradycyjnych wartości nie tylko wywołuje negatywne skutki dla społeczeństw, ale jest również dogłębnie niedemokratyczne, bo jest wdrażane z powołaniem się na abstrakcyjne, oderwane idee, wbrew woli większości narodu, która nie akceptuje zachodzącej zmiany i proponowanej rewizji. I my wiemy, że na świecie jest coraz więcej ludzi popierających nasze stanowisko w sprawie obrony tradycyjnych wartości, które na przestrzeni tysięcy lat stanowiły duchową i moralną podstawę cywilizacji, każdego narodu: wartości tradycyjnej rodziny, prawdziwego życia ludzkiego, w tym życia religijnego, a nie tylko materialnego (...). Oczywiście, to jest postawa konserwatywna”⁵². W ten sposób obrona wartości chrześcijańskich, będąca dotąd w Rosji domeną Cerkwi⁵³, została włączona do postulatów Kremla. Odwołując się do takich konserwatywnych haseł, Kreml próbuje konsolidować własne społeczeństwo oraz zjednywać sobie partnerów zagranicznych.

W wymiarze wewnętrznym władze polityczne odwołują się również do prawosławia oraz RKP w ramach prowadzonej przez siebie **polityki tożsamości, która ma na celu wzmocnić więzi społeczne i postawy patriotyczne w społeczeństwie rosyjskim**. Kreml podkreśla, że Cerkiew jest elementem zapewniającym ciągłość rosyjskiej kulturze i państwowości – prawosławna Święta Ruś jest postrzegana jako protoplasta państwa rosyjskiego. Ważne jest, że w realizacji celów wewnętrznych władzom na Kremlu nie przeszkadza powierzchowne podejście społeczeństwa rosyjskiego do religii. Nie odwołują

⁵¹ Zapis spotkania, które odbyło się 31 lipca 2012 roku, zob.: <http://www.kremlin.ru/transcripts/16106>

⁵² Orędzie z 12 grudnia 2013 roku; <http://kremlin.ru/news/19825>

⁵³ W styczniu 2011 roku synodalny wydział ds. współpracy ze społeczeństwem w specjalnym dokumencie „Kodeks rosyjskich wartości” wymienił wartości, w obronie których występuje, więcej zob.: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=39255>

się one bowiem do głębokiej religijności, a raczej do konserwatyizmu w sensie obyczajowym. Stymulowanie rozwoju głębokiej religijności w społeczeństwie w ramach którejkolwiek z obecnych w Rosji religii mogłoby ułatwić wzniecanie radykalizmów religijnych i tym samym przysporzyć władzom problemów w sferze bezpieczeństwa.

Bliskie stosunki z Cerkwią przynoszą Kremlowi również **korzyści wizerunkowe**. Dobre kontakty z RKP – szanowaną i długowieczną instytucją społeczną zwiększającą wiarygodność przedstawicieli establishmentu politycznego w oczach rosyjskiego społeczeństwa. Dobre relacje z RKP zapewniają Kremlowi prestiż oraz dodatkową „sakralną” legitymację władzy, co nawiązuje do tradycji bizantyjskiej. Dlatego też media kontrolowane przez państwo obszernie relacjonują spotkania przedstawicieli Kremla z cerkiewnymi hierarchami, przedstawiciele władzy zabiegają o poparcie patriarchy dla własnych inicjatyw (np. przed wyborami), przekazują mu publicznie okolicznościowe życzenia.

Kolejną korzystną z punktu widzenia Kremla sferą działalności RKP jest **aktywność socjalna**. Władze cedują bowiem na struktury kościelne część swoich funkcji w sferze socjalnej, z którymi same nie potrafią sobie poradzić, np. prowadzenia centrów adaptacyjnych oraz kursów językowych dla imigrantów. W ten sposób z pomocą Cerkwi Kreml łagodzi pewne problemy społeczne, a RKP jako wykonawca zadań państwa jest za to wynagradzany finansowo w ramach programów ministerialnych. Z drugiej strony, dzięki takiej współpracy RKP zyskuje dostęp do wrażliwych grup społecznych, gdzie może prowadzić działalność duszpasterską.

Struktury RKP stanowią również dla Kremla **skuteczny kanał komunikacji ze społeczeństwem oraz instrument oddziaływania na nastroje społeczne**. Na przykład, patriarcha poparł zmiany ustawodawcze wprowadzające odpowiedzialność karną za obrazę uczuć wierzących (obowiązujące od 1 lipca 2013 roku) oraz za propagandę nietradycyjnych zachowań seksualnych wśród nieletnich (obowiązujące od 2 lipca 2013 roku), które w środowiskach liberalnych oceniono jako kolejny etap ograniczania wolności słowa i sumienia w Rosji. Cyryl jednak łagodził niezadowolenie społeczne, przekonując, że przyjęcie ustaw było słusznym krokiem, zgodnym z interesami Kościoła i społeczeństwa. Innym przykładem neutralizowania przez Cerkiew negatywnych nastrojów społecznych były wypowiedzi patriarchy na temat wpływu zachodnich sankcji na rosyjskich konsumentów oraz konsekwencji spadku wartości rubla. W swoich wystąpieniach z końca 2014 roku zwierzchnik RKP uspokajał

obywateli i zachęcał do podejmowania wyrzeczeń. Podawane przez niego uzasadnienie, że za problemy ekonomiczne Rosji odpowiada Zachód, który próbuje zniszczyć dumę narodową i suwerenność Rosjan, współgrało z oświadczeniami przedstawicieli Kremla⁵⁴.

Dużą wartość dla władz ma współpraca z Cerkwią w **polityce zagranicznej**, zwłaszcza wobec tych krajów WNP, w których prawosławie ma status dominującej religii. Współpraca ta opiera się na wspólnych interesach obu stron, które dążą do wzmocnienia swoich wpływów na tym obszarze. Zgodność interesów w sposób naturalny stwarza warunki do zacieśniania współpracy obu partnerów.

Po pierwsze, Cerkiew odgrywa aktywną rolę w procesie **konsolidacji diaspor rosyjskojęzycznych**: w pierwszej kolejności na terenie państw poradzieckich, takich jak Ukraina, Białoruś czy Mołdawia, w dalszej kolejności w pozostałych krajach poradzieckich oraz innych krajach, gdzie mieszkają prawosławni. Aby wzmocnić swoje wpływy na obszarze zamieszkanym przez prawosławnych, Kreml do własnych celów zaadaptował promowaną przez Cerkiew koncepcję „rosyjskiego świata”, która ma uzasadniać dążenia Moskwy do dominacji na tym obszarze nie tylko w sensie religijnym, ale i politycznym. Z mocarstwowymi aspiracjami rosyjskich władz koresponduje również idea „świętej Rusi”, mówiąca o wspólnych korzeniach narodów rosyjskiego, ukraińskiego i białoruskiego.

W praktyczne działania na rzecz konsolidacji diaspor zaangażowane są struktury cerkiewne oraz organizacje społeczne związane z Cerkwią, np. parafialne szkoły niedzielne i szkoły języka rosyjskiego prowadzone przy parafiach. O współpracy państwa oraz Kościoła w tej sferze świadczą przedsięwzięcia realizowane przez struktury cerkiewne wspólnie z rosyjską rządową agencją Rosstrudnichestwo⁵⁵ – np. zagraniczne konferencje i wystawy. Agencja ta została powołana w 2008 roku dla wsparcia Rosjan mieszkających poza granicami kraju. Jej rzeczywistym celem jest jednak rozwijanie wpływów Rosji na obszarze WNP oraz budowanie przyjaznej atmosfery dla realizacji polityczno-gospodar-

⁵⁴ Więcej np. wystąpienie patriarchy z 4 listopada 2014 roku; http://ruskline.ru/news_rl/2014/11/06/svyatejshij_patriarh_kirill_sankcii_napravleny_na_to_chtoby_lyudi_pere-stali_dumat_ob_obwenacionalnom/

⁵⁵ Pełna nazwa tej utworzonej w 2008 roku struktury to Federalna Agencja ds. Wspólnoty Niepodległych Państw, Rodaków Mieszkających za Granicą i Międzynarodowej Współpracy Humanitarnej.

czych interesów Rosji poza granicami. Patriarcha Cyryl niejednokrotnie podkreślał wagę i efektywność tej współpracy, np. podczas spotkania z szefem agencji Konstantinem Kosaczowem w kwietniu 2014 roku⁵⁶.

Na arenie międzynarodowej korzystne dla Kremla efekty przynosi również **działalność kulturalna Cerkwi**, która ma na celu promowanie pozytywnego wizerunku prawosławia oraz rosyjskiej kultury wśród społeczeństw krajów zachodnich, które niewiele wiedzą o polityce Rosji – np. Włoch, Francji, Anglii, Kanady etc. Działania te obejmują między innymi wydawanie publikacji o tematyce religijnej i kulturalnej w językach obcych, organizację imprez kulturalnych, np. ekspozycji rosyjskiej kultury prawosławnej, pokazów filmowych. W tej sytuacji RKP staje się dla Kremla narzędziem *soft power*, które pomaga mu subtelnie formować pozytywny stosunek do rosyjskiej polityki w oczach społeczności międzynarodowej.

Ważną z punktu widzenia Kremla sferą działania RKP na arenie międzynarodowej są przedsięwzięcia mające na celu nawiązanie **ściślejszych kontaktów rosyjskiego prawosławia z przedstawicielami innych wyznań chrześcijańskich**, co RKP próbuje realizować poprzez odwoływanie się do konieczności obrony wspólnych wartości oraz walki z postępującą sekularyzacją.

Rosyjski Kościół Prawosławny zajmuje się tym w ramach różnego rodzaju komisji działających przy najwyższych strukturach Patriarchatu Moskiewskiego, szczególnie aktywny w tej sferze jest metropolita Hilarion, przewodniczący wydziału kontaktów zewnętrznych.

Ze względów wizerunkowych i ideologicznych szczególnie ważnym partnerem dla RKP na arenie międzynarodowej jest Stolica Apostolska. Przykładem skutecznego nawiązywania relacji było wspólne zorganizowanie z Papieską Radą ds. Rodziny konferencji w Rzymie na temat ochrony tradycyjnej rodziny „Prawosławni i katolicy razem w obronie rodziny”⁵⁷, która była szeroko komentowana w Rosji.

⁵⁶ Spotkanie odbyło się 25 kwietnia 2014 roku; <http://www.patriarchia.ru/db/text/3637879.html>

⁵⁷ Organizatorami konferencji były wydział kontaktów zewnętrznych Patriarchatu Moskiewskiego oraz Papieska Rada ds. Rodziny. Odbyła się ona w listopadzie 2013 roku. Więcej informacji zob.: <https://mospat.ru/en/2013/11/13/news94251/>
Pełny tekst przesłania: http://episkopat.pl/dokumenty/pozostale/4396.1,Wspolne_Przeslanie_do_Narodow_Polski_i_Rosji.html

Poza tym ważną z punktu widzenia Kremla rolę odgrywają różnego rodzaju organizacje społeczne związane z RKP, które prowadząc działalność międzynarodową, docierają do wpływowych przedstawicieli zagranicznych **środków politycznych i biznesowych** o poglądach konserwatywnych, będących przeciwnikami integracji europejskiej i konsolidują te środowiska. W ten sposób **Cerkiew pomaga tworzyć platformę debaty i współpracy międzynarodowej alternatywną wobec oficjalnej dyplomacji**. Wsparcie wizerunkowe oraz mediacja ze strony struktur związanych z RKP oraz patriarchą Cyrylem uwiarygodnia intencje Rosji jako sojusznika w walce na arenie międzynarodowej o obronę życia, wartości, tradycyjnej seksualności, co stwarza podatny grunt dla Rosji do pozyskiwania sojuszników politycznych.

Do aktywnych na tym gruncie organizacji należy np. misyjna i kulturowa Fundacja Świętego Andrzeja (Фонд Андрея Первозванного⁵⁸) oraz zarejestrowana w Genewie międzynarodowa organizacja sieciowa Światowe Forum Publiczne Dialog Cywilizacji (Мировой общественный форум Диалог цивилизаций⁵⁹), których promotorem jest Władimir Jakunin, oligarcha blisko związany z Władimirem Putinem. W tego typu działalność angażują się również oligarcha Konstantin Małofiejew oraz Aleksandr Dugin, zwolennik idei eurazjanizmu, który ma rozległe znajomości wśród europejskich konserwatystów przychylnych Kremlowi⁶⁰. Jednym z namacalnych efektów działania takich struktur było m.in. oficjalne oświadczenie prezydenta Czech Miloša Zemana, który we wrześniu 2014 roku podczas forum Dialogu Cywilizacji wzywał do zniesienia sankcji nałożonych na Rosję przez UE w rezultacie konfliktu ukraińskiego, próbując w ten sposób podważyć solidarność państw UE w tej kwestii⁶¹. Do kręgu „przyjaciół” RKP należą także przedstawiciele skrajnych kręgów prawicowych w Europie, przede wszystkim Front Narodowy we Francji.

⁵⁸ Profil organizacji na stronie Patriarchatu Moskiewskiego: <http://www.patriarchia.ru/db/text/441404.html>

⁵⁹ Strona organizacji <http://dofc-foundation.org/ru/about>

⁶⁰ W 2014 roku hakerzy ujawnili tzw. listę „przyjaciół Rosji” sporządzoną przez pomocnika Dugina, na której znalazły się nazwiska przedstawicieli elit politycznych, biznesowych oraz mediów z szeregu państw europejskich, m.in. prezydent Węgier Viktor Orbán oraz szef węgierskiej prawicowej partii Jobbik Gábor Vona, premier Słowacji Robert Fico, były prezydent Rumunii Ion Iliescu.

⁶¹ Więcej zob.: President Zeman calls for lifting of Russia sanctions at event organized by Putin associate, 19.09.2014; <http://radio.cz/en/section/curraffrs/president-zeman-calls-for-lifting-of-russia-sanctions-at-event-organized-by-putin-associate>

Ponadto konflikt na Ukrainie postawił wiele pytań dotyczących **związku struktur RKP z rosyjskimi służbami specjalnymi**, które mogą działać na terytorium sąsiednich państw. Jak wynika z relacji jednego z byłych liderów separatystów Igora Girkina (Striełkowa), przybył on na Krym pod koniec stycznia 2014 roku, jeszcze przed rosyjską aneksją półwyspu jako oficjalny członek delegacji RKP odbywającej pielgrzymkę z prawosławnymi relikwiami z góry Atos, tzw. Darami Mędrców⁶². Uczestnikiem pielgrzymki był także Konstantin Małofiejew – założyciel prawosławnej fundacji Charytatywnej Świętego Bazylego Wielkiego (Благотворительный фонд Святителя Василия Великого), która była jednym z inicjatorów wspomnianej pielgrzymki, a zarazem jest jednym ze sponsorów rosyjskiej Fundacji Russkij Mir, promującej język rosyjski poza granicami kraju, aktywnej zwłaszcza na obszarze poradzieckim. Małofiejew publicznie przyznaje się do organizacji i finansowania pomocy dla pro-rosyjskich separatystów na Ukrainie.

2. RKP jako beneficjent relacji z Kremlem

Silna pozycja społeczna oraz instytucjonalna Cerkwi jest w dużej mierze efektem współpracy z władzami państwowymi we wskazanych sferach. Można zatem postawić tezę, że wzrost popularności prawosławia w społeczeństwie oraz „odrodzenie” instytucjonalne Cerkwi nie byłyby możliwe bez przychylnego stosunku oraz mocnego wsparcia materialnego, organizacyjnego i medialnego ze strony Kremla. W interesie RKP jest zatem utrzymanie ścisłej współpracy, która dotąd przynosiła mu wymierne korzyści.

Po pierwsze, dobre kontakty z władzami państwowymi gwarantują RKP **uprzywilejowaną pozycję** wśród pozostałych grup wyznaniowych w samej Rosji. Obecnie w Rosji RKP jest **wyraźnie faworyzowany** przez władze jako organizacja religijna reprezentująca „prawosławną większość” społeczeństwa. Przejawia się to szerokim dostępem do państwowych mediów, systemu edukacji, instytucji państwowych oraz państwowych źródeł finansowania. Niemniej zgodnie z zapisami w konstytucji Federacji Rosyjskiej, Rosja jest państwem świeckim, które gwarantuje obywatelom wolność sumienia i wyznania⁶³. Za „tradycyjne” w Rosji uznaje się natomiast aż cztery konfesje, do których obok prawosławia zaliczane są islam, judaizm i buddyzm. Powszechna obecność Cerkwi w rosyjskiej przestrzeni publicznej kreuje jednak wrażenie, że prawosławie ma w Rosji

⁶² Wywiad Striełkowa z 11 listopada 2014 roku; <http://svpressa.ru/war21/article/103643/>

⁶³ Zob.: Rozdział 2. Artykuł 28. konstytucji Federacji Rosyjskiej; <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>

status religii państwowej. Takie przekonanie wyraża część Rosjan: jak wskazują badania opinii publicznej, 46% obywateli jest zdania, że w Rosji obowiązuje religia państwowa, a 44% uważa, że jest nią prawosławie⁶⁴.

W warunkach „nierównej konkurencji” przedstawiciele innych konfesji skarżą się na dyskryminowanie przez władze państwowe oraz winią RKP, że zajmuje postawę nieekumeniczną oraz przyczynia się do kształtowania negatywnego wizerunku „konkurencyjnych” wyznań w oczach społeczeństwa. **RKP z nieufnością odnosi się do islamu** – drugiej pod względem liczebności wspólnoty wyznaniowej w Rosji. Muzułmanie stanowią według różnych szacunków od 7 do 20% społeczeństwa rosyjskiego, a popularność tej religii dynamicznie rośnie⁶⁵. Cerkiew broni swojej dominującej pozycji społecznej, w czym pomaga jej państwo – np. wydając korzystne dla RKP decyzje administracyjne dotyczące wydzielania działek pod budowę świątyń. W konsekwencji podczas gdy przedstawiciele Rady Muftich Rosji od lat bezskutecznie zabiegają o zgodę na budowę w Moskwie kolejnego meczetu⁶⁶, w stolicy masowo powstają nowe świątynie prawosławne. Walka o utrzymanie dominacji ma również wymiar ideologiczny – na przykład pod patronatem Cerkwi przygotowano „Deklarację tożsamości rosyjskiej”, w świetle której religia prawosławna jest podstawą identyfikacji narodowej każdego Rosjanina⁶⁷, co wzbudziło kontrowersje wśród wyznawców innych religii. Z drugiej jednak strony, zależnie od sytuacji politycznej wewnątrz Rosji, przedstawiciele Cerkwi są skłonni traktować reprezentantów islamu, tradycyjnie obecnego w Rosji, jako taktycznych sojuszników. Świadczy o tym np. wystąpienie Wsiewołoda Czaplina na temat nagłośnionego w mediach poligamicznego ślubu w Czeczenii⁶⁸, co islam dopuszcza. Hierarcha wystąpił w obronie tego zwyczaju, stwierdzając, że Czeczenia padła

⁶⁴ Badanie WCIOM; <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114598>

⁶⁵ Według sondaży około 7% rosyjskiego społeczeństwa deklaruje przynależność do tej religii; w 2009 roku było ich zaledwie 4%. Szacunki ekspertów są znacznie wyższe i mówią nawet o 20% społeczeństwa. Dokładne dane są trudne do ustalenia, na społeczność muzułmańską w Rosji składają się bowiem nie tylko zamieszkujące Rosję narody tradycyjnie wyznające islam, ale i imigranci zarobkowi z Azji Centralnej i Kaukazu Południowego. Rosja jest też krajem z największą społecznością muzułmańską w Europie, społeczność ta jest jednak słabo zorganizowana oraz rozbita ze względu na różne odłamy islamu.

⁶⁶ W Moskwie oficjalnie działają 4 meczety, podczas gdy społeczność muzułmańską w tym mieście szacuje się na 2 mln osób.

⁶⁷ Deklarację przyjęto 1 listopada 2014 roku podczas posiedzenia XVIII Światowego Rosyjskiego Soboru Narodowego, więcej zob.: <http://www.patriarchia.ru/db/text/508347.html>

⁶⁸ Chodzi o ślub wysokiego czeczeńskiego urzędnika państwowego z nieletnią dziewczyną w maju 2015 roku, co nagłośniła *Nowaja Gazieta*, więcej zob.: http://echo.msk.ru/blog/kavkaz_politic/1550284-echo/

ofiarą przeciwników tradycyjnej rodziny, którzy chcą wykorzenić z narodu jego tradycje i tożsamość, by dla celów politycznych łatwiej tym narodem kierować. Jest to zgodne z wyrażanymi wcześniej przez przedstawicieli RKP i Kremla opiniami, że sama Rosja jest atakowana przez zdemoralizowany i zewsziecchony Zachód.

Rosyjski Kościół Prawosławny odnosi się z niechęcią do **Kościoła katolickiego i próbuje hamować jego** działalność misyjną na terenie Rosji⁶⁹. Katolicy są oskarżani o prozelityzm, tj. przejmowanie wiernych na terenach uznawanych przez RKP za „terytorium kanoniczne”⁷⁰. Z tego względu m.in. rosyjska Cerkiew dotąd nie wydała zgody na wizytę żadnego z papieży w Rosji, choć Watykan wychodził z takimi propozycjami. Władze na Kremlu akceptują takie stanowisko RKP, gdyż same z podejrzliwością odnoszą się do przedstawicieli religii popularnych na Zachodzie, jak katolicyzm czy protestantyzm, posądzając ich o działanie w interesie obcych państw.

Do **wzmocnienia infrastruktury i majątku RKP** przyczyniły się zmiany ustawodawcze wprowadzone pod wpływem lobbingu RKP oraz związanych z nim polityków. RKP stał się głównym beneficjentem przyjętej w 2010 roku ustawy umożliwiającej organizacjom religijnym restytucję majątku utraczonego po 1917 roku, która daje mu prawo do obiektów kultu religijnego – świątyń, budynków klasztornych i gospodarczych, które należały do Cerkwi przed rewolucją, kiedy formalnie Kościół prawosławny nie był oddzielony od państwa. Przedstawiciele administracji komentowali, że ustawa pozwala Cerkwi ubiegać się o zwrot nawet 12 tysięcy zabytkowych obiektów. Gdyby do tego doszło, RKP stałby się jednym z największych właścicieli nieruchomości w Rosji. W marcu 2015 roku weszły w życie korzystne dla Cerkwi zmiany Kodeksu ziemskiego FR, które rozszerzają prawa RKP do bezpłatnego użytkowania gruntów należących do państwa. Jak podano w komentarzu na stronie Patriarchatu Moskiewskiego, w pracach nad projektem brali udział przedstawiciele synodalnego wydziału ds. współpracy ze społeczeństwem⁷¹.

⁶⁹ Kościół katolicki w samej Rosji nie stanowi dla RKP poważnej konkurencji. Wielkość wspólnoty katolickiej w tym kraju szacuje się na kilkaset tysięcy wiernych i ok. 230 parafii.

⁷⁰ Świadczy o tym np. bardzo ostra reakcja Cerkwi na podniesienie przez Kościół katolicki administratur apostolskich w Rosji do rangi diecezji (co miało miejsce w 2002 roku). W 2007 roku Cyryl, odnosząc się do tego wydarzenia, stwierdził: „Nigdy nie zgodzimy się i stale będziemy protestować przeciwko obecności na terytorium Rosji zwykłych diecezji Kościoła katolickiego, uważamy to za wyzwanie wobec wspólnej dla nas zasady władzy terytorialnej Kościołów”. Więcej zob.: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=21715>

⁷¹ Komentarz z 24 grudnia 2014 roku; <http://www.patriarchia.ru/db/text/3889996.html>

Władze państwowe aktywnie wspierają Cerkiew w **rozbudowie infrastruktury kościelnej** – wydzielając grunty oraz finansując budowę nowych świątyń. Przykładem jest np. program budowy nowych świątyń w Moskwie, „Projekt 200”⁷², realizowany we współpracy z władzami miasta. W 2014 roku, mimo sprzeciwu części mieszkańców Moskwy, liczbę planowanych inwestycji zwiększono do 380⁷³. Budowę cerkiewnej infrastruktury wspierają również mecenaszi ze sfery biznesowej – niektóre rosyjskie koncerny mają specjalne fundusze przeznaczone na rekonstrukcję świątyń, co niekiedy wynika z bliskich osobistych kontaktów prawosławnego kleru z przedstawicielami biznesu. W rezultacie RKP w ostatnich latach znacznie zwiększył stan posiadania. Całkowity majątek Cerkwi trudno jednak oszacować, gdyż skonsolidowane dane nie są upubliczniane. Co więcej, majątek RKP stanowią również dochody powiązanych z nim struktur biznesowych (m.in. zakładów produkujących dewocjonalia, świece i wyroby jubilerskie Sofrino, producenta wody mineralnej „Święte Źródło” oraz związanych ze strukturami kościelnymi banków Sofrino i Pierieswiet).

Współpraca Cerkwi z Kremlm przynosi rezultaty także w sferze edukacji. Po latach starań w 2012 roku władze Rosji wprowadziły obowiązek **nauczania religii w szkołach podstawowych**. Z punktu widzenia Cerkwi – głównego lobbyisty tej decyzji – sukces okazał się jednak połowiczny. Prawosławie (a dokładniej „Podstawy kultury prawosławnej”) stało się bowiem jednym z pięciu przedmiotów do wyboru w ramach obowiązkowego kursu „Podstawy kultury duchowo-obyczajowej narodów Rosji”, który od 2006 roku wdrażano w kilku regionach Rosji jako program pilotażowy. Gdy programem zostały objęte wszystkie regiony, okazało się, że zainteresowanie prawosławiem w społeczeństwie jest niższe, niż zakładano – w całej Rosji wybrało ten przedmiot jedynie 30% uczniów. Uczniowie do wyboru mieli również świecką etykę.

Pozytywne relacje z administracją państwową umożliwiają jednak Cerkwi aktywny udział w rosyjskim systemie edukacji na wszystkich szczeblach – przy niektórych prawosławnych parafiach funkcjonują żłobki, przedszkola oraz szkoły. W ostatnich latach Cerkiew bez przeszkód rozszerzała także **ofertę edukacyjną dla młodzieży**, zwiększając potencjał kształcenia prawosławnych szkół wyższych oraz seminariów duchownych. Obecnie RKP prowadzi jeden uniwersytet, 5 akademii duchownych oraz 50 seminariów⁷⁴. Od lat 90.

⁷² Plan zakłada budowę 200 świątyń prawosławnych w Moskwie, na działkach przekazanych przez władze miasta. Strona projektu: <http://www.200hramov.ru/>

⁷³ Więcej zob.: <http://itar-tass.com/obschestvo/1388536>

⁷⁴ Dane przytaczane przez patriarchę w 2011 roku; <http://ria.ru/society/20111114/488790378.html>

RKP aktywnie rozwija również współpracę z różnego rodzaju prawosławnymi organizacjami młodzieżowymi działającymi w Rosji oraz poza jej granicami, co jest stymulowane przez władze polityczne, na przykład za pomocą przyznawania tym organizacjom państwowych grantów dla NGO.

Po objęciu patriarszego tronu przez Cyryla Cerkiew poszerzała swój **dostęp do różnych grup społecznych, organizacji i instytucji**, a jej hierarchowie regularnie pojawiali się w przestrzeni publicznej, zabierając głos w debacie na temat ważnych problemów społecznych; na przykład występując przeciwko aborcji. Temat ten patriarcha poruszył w pierwszym oficjalnym wystąpieniu przed parlamentarzystami w Dumie w styczniu 2015 roku, postulując jednocześnie, aby państwo zrezygnowało z finansowania aborcji w ramach ubezpieczenia medycznego. Obecnie RKP prowadzi około 60 centrów wsparcia macierzyństwa i profilaktyki aborcji i zamierza otwierać kolejne⁷⁵. Innym przykładem działalności RKP w sferze socjalnej jest działalność na rzecz adaptacji imigrantów. W 2012 roku w Moskwie utworzono pierwsze centrum adaptacyjne dla imigrantów zarobkowych⁷⁶. Pomysł ten wzbudził jednak krytykę ze względu na to, że większość imigrantów zarobkowych przyjeżdżających do Rosji to muzułmanie.

Co ważne, w ostatnich latach, dzięki zacieśnieniu współpracy z Kremlen Cerkiew zwiększyła obecność w instytucjach państwowych – **w armii i służbach specjalnych** – oraz upowszechniła obecność w różnego rodzaju **instytucjach użyteczności publicznej** – szpitalach, lotniskach, urzędach. W 2009 roku na polecenie prezydenta Rosji w Ministerstwie Obrony powołano zarząd ds. wierzących w armii oraz upowszechniono funkcję prawosławnego kapelana wojskowego. Symbolem zacieśnienia współpracy RKP ze służbami specjalnymi była natomiast budowa świątyni prawosławnej w Akademii FSB w Moskwie ukończona w 2014 roku (wybudowana w ramach „Programu 200”)⁷⁷. Świątynie i kaplice obecnie można znaleźć w części szpitali, na lotniskach oraz przy zakładach karnych.

Ważnym narzędziem popularyzowania prawosławia oraz kształtowania pozytywnego wizerunku RKP w oczach społeczeństwa stały się rosyjskojęzyczne

⁷⁵ Więcej zob.: <http://rusk.ru/fsvod.php?date=2014-08-12>

⁷⁶ Więcej zob.: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2267669.html>

⁷⁷ Budowę świątyni symbolicznie zakończono 20 grudnia, w dniu, kiedy w Rosji obchodzone jest święto pracownika służb bezpieczeństwa. Więcej zob.: <http://newsland.com/news/detail/id/1476805/>

media tradycyjne i elektroniczne. Od lat 90. Cerkiew sukcesywnie zwiększała obecność w przestrzeni medialnej, co również było efektem dobrych kontaktów z Kremlem, ściśle kontrolującym media w Rosji (świadczy o tym fakt, że opozycyjne media są w Rosji wypierane z przestrzeni publicznej i podlegają represjom). Od momentu objęcia przez Cyryla tronu patriarchy obecność RKP w mediach utrzymuje się na stałym wysokim poziomie. Ważną rolę w dotarciu do szerokich kręgów społecznych odgrywa prowadzona przez patriarchę audycja „Słowo pasterza” nadawana w kontrolowanej przez Kreml stacji telewizyjnej 1 Kanał oraz program publicystyczny prowadzony przez metropolitę Hilariona „Kościół i świat” w państwowej stacji Rossija 24. Na platformach cyfrowych oraz w Internecie jest dostępnych kilka rosyjskojęzycznych kanałów telewizyjnych o tematyce prawosławnej, np. telewizje Spas⁷⁸, Sojuz⁷⁹ oraz Radoneż⁸⁰. W ostatnich latach Cerkiew intensywnie rozwija również działalność w Internecie – za pośrednictwem oficjalnych portali, np. Patriarchia.ru oraz platform informacyjnych, np. Prawosławie i Mir (pravmir.ru) oraz Portal-credo.ru, a także prawosławnych portali społecznościowych, np. Elitsy⁸¹ i Ekklezia⁸².

Dynamicznie rozwija się **działalność wydawnicza RKP**. Szeroki asortyment literatury prawosławnej można nabyć przede wszystkim w przykościelnych kioskach, ale dostępna jest ona także w zwykłych księgarniach. W 2011 roku bestsellerem w Rosji stała się książka archimandryty Tichona (Szewkunowa) „Nieświęci święci” opowiadająca o życiu i dylematach duchownego⁸³. Popularności tej publikacji przysporzyły spekulacje medialne, że autor jest spowiednikiem prezydenta Putina i możliwym następcą obecnego patriarchy.

3. RKP jako zakładnik relacji z Kremlem

Współpraca „ołtarza i tronu” w Rosji oprócz licznych korzyści przynosi również pewne ograniczenia dla Cerkwi i sprawia, że staje się ona zakładnikiem relacji z Kremlem. Współpraca ta nie jest równorzędna – **Cerkiew występuje jako strona podporządkowana**, to Kreml wyznacza pola i granice współpracy.

⁷⁸ www.spastv.ru

⁷⁹ www.tv-soyuz.ru

⁸⁰ To kanał telewizyjny, radio oraz platforma informacyjna; radonezh.ru/tv

⁸¹ <https://elitsy.ru/>

⁸² <http://ekklezia.ru/>

⁸³ Książka stała się bestsellerem w Rosji (sprzedano ponad milion egzemplarzy) oraz zdobyła kilka prestiżowych nagród wydawniczych.

Kreml, który z rosnącą nieufnością odnosi się do wszelkich niezależnych inicjatyw i organizacji społecznych – zwłaszcza takich, które dysponują dużym potencjałem poparcia społecznego – dąży do zacieśniania kontroli nad RKP oraz powstrzymuje próby emancypacji jej hierarchów. Z punktu widzenia władz tylko podporządkowana i przewidywalna Cerkiew jest bezpiecznym sojusznikiem. Ponadto możliwości Cerkwi, żeby wpływać na decyzje państwa, są ograniczone, a skuteczność lobbingu Cerkwi jest skorelowana z interesami Kremla.

Cerkwi nie zawsze udaje się doprowadzić do wszystkich korzystnych dla niej zmian ustawodawczych – tak było w kwestii obowiązku uczestniczenia w lekcjach religii prawosławnej dla wszystkich uczniów. Jak wskazano powyżej, prawosławie stało się zaledwie jednym z pięciu modułów do wyboru w ramach obowiązkowego przedmiotu. Innym dowodem, że Cerkiew ma ograniczony wpływ na decyzje administracyjne, jest to, że sąd oddalił zarzuty wobec reżysera, który wystawił krytykowaną przez kler inscenizację opartą na operze Ryszarda Wagnera „Tannhäuser” w nowosybirskim Teatrze Opery i Baletu. Lokalny metropolita oskarżył reżysera o obrazę uczuć wierzących, co w Rosji podlega karze. Konflikt ten odbił się głośnym echem w całej Rosji i stał się powodem wystąpienia mieszkańców miasta przeciwko „prawosławnemu radykalizmowi”⁸⁴.

Kreml udowodnił, że jest w stanie kontrolować działanie RKP i dyscyplinować jej hierarchów, gdyby próbowali oni podważyć autorytet władz lub dążyć do zbytnej emancypacji. Według spekulacji medialnych, upublicznienie afer majątkowych⁸⁵ z udziałem patriarchy było próbą zdyscyplinowania głowy RKP przez Kreml. W tamtym czasie popularność społeczna Cyryla osiągnęła wysoki poziom. Władzom prawdopodobnie nie spodobało się to, że zaczął on dążyć do wzmocnienia swojego autorytetu społecznego (np. w pierwszej reakcji na protesty antyputinowskie na przełomie 2011 i 2012 roku ze zrozumieniem wypowiedział się o ich uczestnikach, zaapelował do władz o wsłuchanie się w postulaty protestujących) i przejawiał zbyt duże ambicje polityczne.

Specyfika relacji z Kremllem sprawia, że hierarchowie Kościoła muszą rezygnować z działalności w pewnych sferach ważnych z punktu widzenia rozwoju społeczeństwa i państwa, np. współpracy z przedstawicielami antykremlowskiej opozycji bądź działań na rzecz upowszechniania swobód demokratycznych w Rosji, co mogłoby spowodować niezadowolenie władz. Potwierdzeniem

⁸⁴ W proteście w Nowosybirsku 5 kwietnia 2015 roku wzięło udział 2,5 tys. osób, więcej zob.: <http://grani.ru/Politics/Russia/m.239810.html>

⁸⁵ Zob. przypis 30.

tego jest dymisja diakona Kurajewa, który otwarcie krytykował Cerkiew za upolitycznienie oraz władze polityczne Rosji za autorytaryzm⁸⁶. Co więcej, jak się obecnie wydaje, Cerkiew rezygnuje z prób prowadzenia własnych polityk, które kolidowałyby z interesami państwa. Na przykład patriarcha Cyryl nie skrytykował władz za przyłączenie Krymu oraz zainicjowanie wojny z Ukrainą, choć decyzje te postawiły RKP w bardzo trudnej sytuacji z uwagi na dużą liczbę wiernych na Ukrainie⁸⁷. W ostatnich latach Cerkiew rezygnuje również z prowadzenia odrębnej polityki historycznej, która rozliczałaby zbrodnie stalinowskie i uwypuklała krzywdy, jakich Kościół doświadczył ze strony komunistycznych władz⁸⁸. Polityka ta byłaby bowiem niezgodna z wdrażaną przez Kreml nową ideologią państwową, której elementem stała się promocja wizji historii kraju bez sprzeczności oraz jednoznacznie negatywnych ocen władzy komunistycznej⁸⁹.

W dłuższej perspektywie wśród negatywnych konsekwencji płynących z bliskich kontaktów Cerkwi oraz Kremla są również straty wizerunkowe, które zaczyna ponosić Kościół. Wraz ze wzrostem aktywności Cerkwi w sferze politycznej rośnie liczba obywateli, którzy nie chcą, aby Cerkiew angażowała się w sprawy polityczne. Zniechęcenie wśród części społeczeństwa wywołuje również aktywność radykalnych organizacji społecznych o profilu prawosławnym oraz nacjonalistycznym, które utożsamiają się z RKP oraz fanatycznie popierają prezydenta Putina. Do wzbudzających kontrowersje organizacji należą m.in. Stowarzyszenie Prawosławnych Ekspertów⁹⁰ głoszące poglądy mocarstwowe i antyukraińskie oraz ruch Boża Wola, którego lider Dmitrij Enteo zasłynął jako organizator konferencji dotyczącej „boskiej” natury prezydenta Putina⁹¹.

⁸⁶ Zob. przypis 45.

⁸⁷ Więcej o reakcji RKP na konflikt na Ukrainie zob. Katarzyna Chawryło (Jarzyńska), *Ukraińska gra patriarchy Cyryla*, *Komentarze OSW*, 14.08.2014; <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrainska-gra-patriarchy-cyryla>

⁸⁸ W 2011 roku, gdy w polityce historycznej Kremla widoczne były pewne dążenia do potępienia totalitaryzmu, w publicznych dyskusjach Cerkiew jednoznacznie poparła ideę upamiętnienia ofiar reżimu totalitarnego. Przedstawiciel RKP Wsiewołod Czaplin komentował wówczas: „Niezbędna jest polityczna i prawna ocena przestępstw, których dokonał reżim bolszewicki. Przestępstw nie tylko Stalina, ale i Lenina, Dzierżyńskiego, Trockiego”. Stwierdził też, że należy przestać gloryfikować katów, nazywając ich imionami ulice. Więcej zob.: <http://www.newsru.com/arch/religy/18apr2011/politik.html>

⁸⁹ Więcej zob.: Witold Rodkiewicz, *Jadwiga Rogoża: Potiomkinowski konserwatyzm...*, *op. cit.*

⁹⁰ Organizacja opowiadająca się m.in. za oficjalnym wprowadzeniem na Ukrainę rosyjskich wojsk oraz za całkowitym podporządkowaniem Ukrainy Rosji.

⁹¹ Więcej: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=109315>

Natomiast na arenie międzynarodowej na pogorszenie reputacji RKP wpływ ma jego postawa wobec konfliktu na Ukrainie. Patriarcha Cyryl nigdy publicznie nie potępił agresywnej polityki prowadzonej przez Kreml, co sprawia, że część prawosławnych poza granicami Rosji odwraca się od Patriarchatu Moskiewskiego, traktując go jako „agresora”.

IV. WYZWANIA DLA ROSYJSKIEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO

Poważnym wyzwaniem dla Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego jest to, że mimo iż przeżywa on w ostatnich latach instytucjonalny i materialny renesans, nie zdołał masowo przyciągnąć wiernych do świątyń. Co więcej, w warunkach kryzysu demograficznego, z którym obecnie boryka się Federacja Rosyjska, narasta zagrożenie utraty części aktywnych wiernych z powodu wymierania starszych pokoleń. Ponadto na skutek procesów migracyjnych odsetek prawosławnych w rosyjskim społeczeństwie będzie się zmniejszał – większość przybywających do Rosji imigrantów to wyznawcy islamu. W rezultacie obserwowana obecnie rozbieżność pomiędzy domniemaną i faktyczną liczbą aktywnych wiernych może prowadzić do **osłabienia pozycji negocjacyjnej Cerkwi** w kontaktach z władzami i uszczuplić dotychczasowe przywileje. Do redukcji liczby wiernych może prowadzić także rosnące zaangażowanie Cerkwi w sprawy polityczne, które już dzisiaj zniechęca do udziału w życiu religijnym część aktywnych wiernych. Jak pokazały wydarzenia ostatnich lat, zamknięta na krytykę i dialog postawa Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego uniemożliwia mu poprawę wizerunku w grupach społecznych najbardziej krytycznie nastawionych wobec niego.

W ostatnich latach Rosyjski Kościół Prawosławny coraz bardziej **wtapiał się w system władzy w Rosji i angażował się w politykę**, wychodząc poza tradycyjną dla organizacji religijnych sferę działań, jak katechizacja czy działalność charytatywna. W rosyjskich realiach politycznych władze wykazują coraz większe skłonności autorytarne, a przestrzeń dla niezależnych inicjatyw społecznych systematycznie się kurczy, toteż dla Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego współpraca i podporządkowanie jest najwygodniejszą drogą do osiągnięcia własnych celów. Na razie, jak się wydaje, dla RKP zyski z tej współpracy znacznie przewyższają straty, co przemawia za umacnianiem wzajemnych kontaktów. Niemniej jak pokazał konflikt ukraiński, dalsze godzenie bliskich relacji z Kremlem z interesami samej Cerkwi będzie zależęć od gotowości RKP do wyzbycia się resztek autonomii.

Choć współpracując z Kremlem Rosyjski Kościół Prawosławny zyskuje szereg korzyści, bierze jednak na siebie również ryzyko – staje się bowiem podatny na zaburzenia, których system władzy stworzony przez Putina może doświadczyć w przyszłości. Nawarstwiający się problemy wynikające choćby z niekorzystnej sytuacji gospodarczej państwa, które mogą zaowocować

pogorszeniem stopy życiowej zwykłych obywateli i wzrostem niezadowolenia wśród części elit biznesowych i politycznych, mogą rykoszetem uderzyć w stabilność i dobrobyt Cerkwi oraz jej hierarchów.

Prace nad tekstem zakończono w lipcu 2015 roku

KATARZYNA CHAWRYŁO